

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-7/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Oy – baxt va visol, osoyishta baxtli hayotni anglatadi.

Turkiy xalqlar zargarligida quyosh timsolini aks ettirish tarixiy-an'anaviy mohiyat kasb etib, orzu-umid ramzi va etnotarixiy qadriyat sifatida ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotganligini ko'plab arxeologik qazilmalar ham tasdiqlaydi. Afsonalarda quyosh va oy bir biriga qarama-qarshi tomonlarning birlashuvi ramzi bo'lib, er-xotin, ayol-erkak, aka singil, issiq-sovuq hamda olov va suv deb tushunilgan [9.2008.C.27.].

Nazmiy-folklor qiyofalarning nusxasi (ekvivalenti) bo'lib keladi. Aylana, romb, xoch, to'liqinli va to'g'ri chiziqlar xalq san'atida birmuncha qadimiy (arxaik) mavzular sanaladi. Zero, aylana, romb, va xoch yagona g'oyaviy ma'no kasb etib, ular quyosh ilohasining ramzi yoki ajralmas unsurlari bo'lib kelgan. Dunyoning boshqa xalqlari singari O'rta Osiyo xalqlarida aylana quyoshning, ayniqsa, oy (to'lin oy g'oyasi akslantirilishi)ning ramzi bo'lgan. Aylana (doira) yovuz kuchlardan saqlovchi tumor, shuningdek, Olloh va koinot ramzidir. Aylana eng mukammal shakl bo'lib, to'la-to'kislik va baxtning alomatidir.

O'rta Osiyoda xalqlarida quyosh shar va doira shaklida tasavvur qilingan hamda shar, doira, yulduzlar va boshqa osmon jismlari tasviri bilan yonma-yon aks ettirilgan. Ba'zan aylana va shar shakli romb yoki to'pbarggul shakllari bilan bir joyda tasvirlanadi. O'rta Osiyoning barcha xalqlari zargarlik buyumlarida quyosh va yulduz ramzlari uchrashi go'yoki ular kishilarni osmon o'z himoyasiga olganligi ishorasiga o'xshaydi [10.1976.C.33].

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Xorazm vohasi zargarligida yaratiladigan turli xil naqshlar kompozitsiyasi bir tomondan, irimchilik xususiyatlarini aks ettirgan bo'lsa, boshqa tomondan, taqinchoqqa go'zal ko'rinishni aks ettiradi. Har bir naqshlar uyg'unligi zargarlarning qaysidir ma'no xususiyatlarini aks ettirish uchun va go'zal ko'rinish yaratish maqsadida foydalanilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лотман Ю.М. Семиотика культуры. – М., 1989. – С. 30
2. Холматов Б.К. Композиция. – Тошкент, 2007. – Б. 60.
3. Гюль Э. Диалог культур в искусстве Узбекистана. – Ташкент, 2005. – С.12.
4. Андреев М.С. Орнамент горных таджиков верховьев Амударьи и Памира. - Ташкент. 1928. – С. 23
5. Богословская И. Қорақалпоқ нақш санъатида зооморф унсурлар. Сан'ат. 2009. №2. – Б. 16.
6. Чепелевская Г.Л. Сузани Узбекистана. - Ташкент. Гос. изд-во. худ. лит. УзССР. 1961. – С. 44
7. Давлатова С. Т. Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари анъанавий ҳунармандчилиги тарихий жараёнлар контекстида (XIX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlarida). 2019. – Б. 277.
8. Дала ёзувлари. Хива шахри, Ичан-қала маҳалласи, 2022 йил.
9. Новейшая энциклопедия символов и знаков. – М.: Рипол-классик, 2008. – С. 27.
10. Абдуллаев Т.А. Ремесла Узбекистана XIX-XX вв; Путеводитель. — Т.: Фан., 1976. – С.33

UO'K: 951.25-68.233

BUXORONING ESKI SHAHAR QISMIDAGI MAHALLALARNING TARIXY ILDIZLARINI ANIQLASHGA DOIR TADQIQOTLAR

F.F.Fattullayev, Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro shahrining tarixiy qismiga tegishli mahallalar tarixi, uni o'rganishga doir olib borilgan tadqiqotlar va ularning natijalari xronologik ketma ketlikda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro, tarixiy markaz, mahalla, tadqiqotlar, YUNESKO, 2500 yillik yubiley.

Аннотация. В данной статье в хронологическом порядке анализируются история кварталов, входящих в историческую часть города Бухары, проведенные исследования и их результаты.

Ключевые слова: Бухара, исторический центр, окрестности, исследования, ЮНЕСКО, 2500-летие.

Abstract. In this article, the history of neighborhoods belonging to the historical part of the city of Bukhara, the research conducted and their results are analyzed in chronological order.

Key words: Bukhara, historical center, neighborhood, research, UNESCO, 2500th anniversary.

Kirish. O'zbekiston zaminining qaysi hududiga murojaat qilmaylik, ming yillik yer qa'ridagi ilk hayot nishonalarini, eng qadimiy madaniyat va san'at namunalarini har qadamda topish va shu orqali bu yerlarda qanday buyuk sivilizatsiya mavjud bo'lganligini ko'rishimiz muqarrar. Mana shu mo'tabar yurtimizdagi yerosti xazinalaridan, asrlar davomida sukutga cho'mib yotgan shahristonlardan topilgan arxeologik ashyolar, noyob tasvirlar va hali ochilmagan, o'z sirlarini pinhon saqlab kelayotgan cho'lu biyobonlar, hech shubhasiz, bugun biz yashayotgan tuproqda qadim - qadim zamonlardan boshlab buyuk madaniyat va san'at rivojlanganligini tasdiqlaydi.

Shu ma'noda, ulug' ajdodlarimizning umumjahon va umumbashariyat taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasini hozirgi kunda dunyoda hech kim inkor qilolmaydi. Bunday xulosani yuzlab bebaho topilmalar, osori atiqalar va buyumlar isbotlab beradi[1]. Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan qadimiy Buxoro savdo-sotiq markazi sifatida jahonga dong taratgan. O'rta asrlardayoq o'zining timu-toqlari, o'ziga xos savdo rastalari bilan xorijlik savdogarlar e'tiborini tortgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "... Azaldan savdo yo'llari, madaniyat va sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan boqiy Buxoro, uning ko'pni ko'rgan, ilm-ma'rifat, dinu diyonat, bunyodkorlik borasida nom qozongan xalqi har qanday hurmat va e'tiborga munosibdir". Dunyoda alohida bir elga, alohida bir yurtga bag'ishlab barpo qilingan yodgorliklar majmuasi kamdan-kam uchraydi. Buxoroi Sharif ayni shunday o'lkalar qatoriga kiradi. Shahrimizda shunaqa tarixiy obidalar borki, ularga o'xshashini hech qaysi musulmon davlatida uchratmaysiz.

Asosiy qism. Buxoro- asrlar davomida ulkan Sharqning ilmu ma'rifat va dinu e'tikod markazlardan biri sifatida jaxonga dong'i ketgan kadimiy shaxar. Buxoro o'z davrida ilm-fan, ma'rifat va madaniyat markazlaridan biriga aylanib, bu shaxarda diniy va dunyoviy ilmlar rivoj topgan.

Asrlar davomida Buxoroning dong'i butun Shark bo'ylab fakat ilmu ma'rifat, madaniyat xamda savdo-sotik soxasidagina emas, balki Turkistonning yirik ma'muriy markazi sifatida xam taralib kelgan. Chunki bu shaxar Kuyi Zarafshon o'lkasining kadimgi xokimlarining markaz shaxarlaridan biri bo'lgan.

Buxoro o'tmishi garchi tarixiy va tadrijiy voqealarga nihoyatda boy va qiziqarli bo'lsada, ammo uning zarvaraklarining ko'pgina saxifalari bizgacha to'lik saklanmagan.

Ayniksa vohaning uzok o'tmishi xakidagi ma'lumotlar, shaharning vujudga kelishi haqidagi malumotlar yozma manbalarda mutloko uchramasligi sababli, Buxoroning qadimgi davrlardagi tarixini yoritishda arxeologik kuzatishlar va tadqiqotlar juda muxum jixat xisoblanadi.

Ulkan ko'hna Sharqning dinu e'tiqod, ilm-fan va ma'rifati yo'lida o'zining qo'shgan salmoqli hissasi tufayli ilk o'rta asrlardayoq "Qubbatul islom", "Buxoro-i sharif" nomlari bilan musulmon olamida shuxrat topgan- Buxoroning tarixiy o'tmishini o'rganish, hozirgi kunda yangi bir bosqichga ko'tarildi.

Dunyo miqyosida XVII -XVIII asrlardan boshlab qadimiy madaniyat obidalarini arxeologik nuqtai-nazardan tadqiq qilish boshlangan bo'lsa, bizning o'lkamizda bu ishlar faqatgina XIX asrning oxiri XX asrning boshlaridan boshlangan. Bu davrda Buxoro vohasi Buxoro amirligining markaziy mintaqasi bo'lib, uzoq vaqtgacha bu joyda arxeologik tekshirishlar o'tkazilishi uchun ruxsat berilmagan. Ayniqsa, Buxoro hukmdorlari, islom dini vakillari o'lkadagi yodgorliklarni qazib o'rganishni man qilganlar.

XX asrning 50 yillaridan esa Buxoro shahrini arxeologik tadqiq qilish keng tus oldi. 1952-yildan boshlab taniqli mahalliy tarixchi S. N. Yurenev Buxoro shahrining tarixiy obidalarini o'rganish bo'yicha arxeologik ekspeditsiyalarida faol qatnashadi va mintaqani o'rganish doirasida dastlabki arxeologik faoliyatini shaharning tarixiy obidalarini kuzatish bilan boshlagan[2].

S. N. Yurenev binoni sinchkovlik bilan o'rganib chiqib, o'z hisobotida quyidagilarni qayd etdi. Kalon masjidining har tomonida bir xil qamish qatlami yotqizilgan. Binoning sharqiy devorida loydan yasalgan poydevor joylashgan bo'lib, balandligi 4,80 metrni tashkil qilgan. Shimoliy devorning balandligi 5.30 metr edi, poydevori ko'milgan, ammo poydevor g'ishtlari yaxshi saqlangan. Binoning poydevorining holatini aniqlash uchun devorlarning poydevori 80 sm qazilgan va er qatlamini qazish natijasida XIX asr oxiri – XX asr boshlariga to'g'ri keladigan chinni va shisha

parchalar topilgan. Masjidning g'arbiy tomonidagi kirish eshigi yer sathidan 67 sm pastda joylashgan edi. S. N. Yurenevning so'zlariga ko'ra, bu erda qamish paspaslari ishlab chiqarish ustaxonasi yoki ularni sotish joyi - bozor joylashgan[3].

1952-yil aprel oyida S.N.Yurenev Kalon masjidida masjidning qurilish texnikasi va qurilishda ishlatilgan material turlarini aniqlash maqsadida yangi tadqiqotlarni boshlaydi. S. N. Yurenevning ma'lumotlariga ko'ra, masjidning tomi 27-30 sm tuproq bilan qoplangan. Bu tuproq qatlamdan XIII asrga oid ikkita sopol, XV-XIX asrlarga tegishli ko'plab sopol va XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida yashil sirlangan qopqoqli idishlar topib o'rganiladi.

1953-yil may oyida S. N. Yurenev arxeolog sifatida Kalon masjididagi qazishmalarga rahbarlik qiladi. Tadqiqotlarda M.X. Panchenko, arxitektor A.S. Bernshteinlar ham ishtirok etadi. 1953-yil 19-mayda Minorayi Kalon va Kalon masjidi o'rtasida 9 ta shurf tushiradi.

S.N.Yurenev olib borgan arxeologik tadqiqotlari natijasida quyidagi xulosalarni beradi: 1. Kalon masjidi yodgorligining quyi qatlamlari Kushon davriga oidligini aniqlaydi. Masjidning birinchi madaniy qatlamida topilgan va Kushon davri bilan bog'liq ikkita sopol buyum buyumlari buni tasdiqlagan. 2. Uchinchi shurfda, masjidning birinchi poydevori uchun, notekis tosh bloklar ishlatilgan. Madaniy qatlamning qalinligi 25-30 sm. S.N.Yurenevning yozishicha, mo'g'ullar Buxoroni 1220-yil fevralda egallab olishgan, keyin masjid saqlanib qolgan, ammo 1273-yildagi tartibsizliklardan keyin masjid yoqib yuborilgan. Ma'lumotlarga ko'ra, masjidning birinchi binosi Kutayba ibn Muslim (713 yil) davriga to'g'ri kelishini aytadi. 3. Ikkinchi marta masjid yong'indan keyin xuddi shu joyda qurilgan. Masjidning ikkinchi qurilishida oldingi poydevori tosh plitalari ustiga tuproq qatlami yotqizilgan va shundan keyingina qurilish boshlangan. 4. Masjidning uchinchi qurilishi uchun ikkinchi qurilishi asos bo'lib xizmat qilgan, ustiga yana olti qator g'isht terilib, masjid qurilgan. Har bir davrda ishlatilgan g'ishtlarning o'lchamlari har xil: masjidning ikkinchi qurilishi g'ishtlarining hajmi 28x28x5,5 sm, masjidning birinchi qurilishi paytida – 19x19x3 sm g'ishtlardan foydalanilganligi aniqlangan.

1953-yilning 11-18-sentabrda arxeologik tadqiqotlar P.I. Mitrofanov va I.G. Antipov tomonidan olib borilgan va 9 ta shurf tashlangan. 1953-yil 14-sentabrda V. A. Shishkin va A. V. Nilsonlar tadqiqot o'tash joyiga kelib va 1953-yil 21-sentabrgacha tashlangan shurflarda tadqiqotlar o'tash bilan shug'ullanishadi. O'sha yilning 22-sentabridan 10-oktabrigacha chuqurlarning tavsifi tuzilgan. Chuqurlarni suratga olish I. Y. Davidov tomonidan amalga oshirilgan. 1953-yil 31-oktabrda Kalon masjidi yonidagi qazish ishlari tugatilgan[4].

Umuman olganda S.N.Yurenev Buxoro shahri hududining juda ko'plab joylarida tadqiqotlarini amalga oshirgan. U 1955-yilda Ko'kaldash madrasasida, 1956-yilda Fayzobod, Seyfeddin Boharzi, Ko'kaldosh madrasalarida, 1957-1959-yillarda Kalon masjidida qayta ta'mirlash ishlari, arxeologik tadqiqotlar va kuzatishlar olib borilgan[5].

XX asrning ikkinchi yarmida sovet mustabid tuzumi davrida ham O'zbekistondagi tarixiy-madaniy yodgorliklarni saqlash, ta'mirlash-tiklash borasida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Masalan, KPSS Markaziy Qo'mitasi tomonidan 1980-yil 12-avgustda "SSSR xalqlari tarixiy va madaniy yodgorliklari to'plamini nashr qilish to'g'risida" qaror qabul qilinadi. Mazkur qaror asosida 1980-yilning 8-sentabrda O'zbekiston KP Markaziy Qo'mitasi va Ministrlar Sovetining yodgorliklar to'plamini nashr qilish to'g'risidagi 604-sonli qarori chiqadi. Ushbu qaror shartlarini bajarish yuzasidan, O'zbekiston KP MK va Ministrlar Sovetining 1980-yil 17-sentabrdagi 164"P"-sonli buyrug'iga asosan, 1983-yilda Buxoro viloyati va shahri tarixiy-madaniy yodgorliklarini to'plam nashriga tayyorlash to'g'risida tadbirlar belgilanadi.

1980-yil 19-sentabrda YUNESKOning qarori bilan Toshkentda buyuk alloma Abu Ali ibn Sino tavalludining 1000 yillik yubileyi nishonlandi. Mazkur yubileyga tayyorgarlik munosabati bilan Buxorodagi 40 ta me'morchilik yodgorliklari ta'mirlandi, Toshkent va Afshonada allomaga haykal o'rnatildi. O'zSSR Madaniyat vazirligining 1980-yil 25-avgustdagi 417-sonli buyrug'i asosida tuzilgan hukumat komissiyasi tomonidan 20 ta yodgorlik "a'lo"ga, 20 tasi esa "yaxshi" ta'mirlangan, deb qabul qilib olindi. O'zSSR Madaniyat vazirligi kollegiyasining 25-mart 1982-yildagi 413-sonli qarorida Buxoro viloyati madaniyat boshqarmasining O'zSSR "Tarix va madaniyat yodgorliklarini saqlash va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonunning bajarilishi borasidagi ishlar haqida quyidagi

ma'lumotlar keltiriladi. Viloyatda jami 714 ta yodgorlik davlat muhofazasiga olingan bo'lib, ulardan 329 ma'muriy, 259 monumental san'at, 126 tasi arxeologik yodgorliklar bo'lgan. Yana 20 ta yodgorlikni ittifoq ahamiyatiga ega bo'lgan yodgorliklar ro'yxatiga kiritish tavsiya qilingan. 274 yodgorlik esa respublika ahamiyatiga ega bo'lib, davlat muhofazasiga olingan. Buxoro shahri va viloyatdagi tuman markazlarida 379 ta yodgorlikning hisob varaqasi tuzilgan. 143 yodgorlik fotofiksatsiya qilindi. 1987-yilda esa 603 ta yodgorlik davlat muhofazasi va hisobiga olingan bo'lib, ulardan 293 tasi me'moriy, 100 tasi arxeologik, 210 tasi monumental san'at asarlari bo'lgan. 24 ta yodgorlik ittifoq, 244 tasi respublika va 335 tasi mahalliy ahamiyatiga ega yodgorliklar toifasiga kiritildi. 2 ta me'moriy obida, ya'ni Ismoil Somoniy maqbarasi va Minorayi Kalon YUNESKO tomonidan ro'yxatga olingan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Buxoroning eski shahar qismidagi mahallalar tarixini o'rganishda tarixiy va arxeologik tadqiqotlar juda muhim jihat hisoblanadi. Aynan shu tadqiqotlar Buxoro shahrining 2500 yillik yubileyini nishonlash uchun zamin bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жайхун соҳиладagi боқий шаҳар. Маърифат, 2002,3 апрел, -Б.5.
2. Boltayev A. Kh. The research of the S.Yurenev un the Mocque Kalan //European Journal of Humanities and Social Sciences. № 5.-Vienna. 2018. P.8.
3. Бухарский музей, инв. № 11448/7. Архив Специальной научно-реставрационной производственной мастерской, инв. № 3210.
4. Boltayev A. Kh. The research of the S.Yurenev un the Mocque Kalan //European Journal of Humanities and Social Sciences. № 5. -Vienna. 2018. P.11-12.
5. Ставиский Б.Я. Сергей Николаевич Юренев - Человек, Личность, а также музейный работник, археолог, краевед...(материалы биографии). К столетию со дня рождения. Бухарский музей. -Бухара,1996. С.8-30.

UO'K 376.3

SURDOLIMPIYA TARIXIGA OID AYRIM MULOHAZALAR

Sh.R.Hamidova, doktorant, O'zFA Tarix instituti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada imkoniyati cheklangan shaxslar ya'ni karlaro ruhiy va jismoniy salomatlikni ta'minlash maqsadida, ularni surdosport o'yinlariga jalb etish, dastlabki surd olimpiya musobaqalar tarixi, ularning o'tkazilish tartibi, surdosport turlari va ushbu sport turlari bilan shug'ullanuvchi eshitishda zaif surdosportchilar faoliyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Surd olimpiya, surdosport, XOQ, ICSD, koхlear implant, sportaccord, deaf, surdopedagogika, deaf olimpiya, karlararo hajihatlik.

Аннотация. В данной статье в целях обеспечения психического и физического здоровья людей с ограниченными возможностями, т.е. глухих, привлечения их к глухим видам спорта рассмотрены история первых Сурдлимпийских соревнований, порядок их проведения, виды спорта глухих и деятельность глухих спортсменов, занимающихся говорят об этих видах спорта.

Ключевые слова: Олимпийские игры глухих, спорт глухих, кохлеарный имплант, спортaccord, глухие, педагогика глухих, Олимпийские игры глухих, общение между глухими.

Abstract. In this article, in order to ensure the mental and physical health of people with disabilities, deaf people, to attract them to deaf sports, the history of the first Deaflympic competitions, their procedure, deaf sports and the activities of deaf athletes engaged in these sports is spoken.

Key words: Deaf Olympics, deaf sports, IOC, ICSD, cochlear implant, sportaccord, deaf, deaf pedagogy, deaf Olympics, inter-deaf communication.

Dunyo mamlakatlarida sportni rivojlantirish va aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish ishlari uzoq yillardan buyon an'anaga aylanib ulgurgan. Sababi, sport davlat reytingini dunyoga namoyon etuvchi shakllardan biri bo'libgina qolmay, insonlar salomatligini yaxshilovchi, turli kasalliklarning oldini oluvchi va eng asosiysi, aholining doimiy harakatchanlik qobiliyatini oshiruvchi omillardan demakdir. Va bu jarayonga nafaqat to'laqonli sog'lom insonlarni jalb etish,